

Vanhan testamentin historiaa ja arkeologiaa

Timo Eskola / STI

Oliko Israelin Jumala naimisissa?

- Kuntillet "Ajrudin piirtokirjoitus ja kysymys "aserasta"

Viime aikojen kuuma kysymys Vanhan testamentin arkeologiassa on ollut kiista eräiden autiomaasta löydettyjen piirtokirjoitusten tulkinnasta. Uskonnolliseen toimintaan liittyvissä tekstinkappaleissa puhutaan Jahvesta ja hänen "Aserastaan" tai ainakin jostain aserasta. Ruukunkappaleiden viesti on kiinnostava. Uskoiko joku kuningasten ajan ihminen 800-700 -luvulla, että Jahve olisi itse asiassa kuulunut jumalpanteoniin, jossa oli muitakin jumalia? Oliko Israelin Herralla vaimo? Arkeologian piirissä vaikuttava minimalismin suuntaus on innostunut ajatuksesta ja esittää, että Israelin uskonto oli alun perin monijumalaista.

Polyteismin aikaa

Kyse on jossain määrin "teksti vastaan kivet" -ongelmasta, koska Raamatusta nousevan käsityksen mukaan Israel palvoi alun perin yhtä Jumalaa, Jahvea, aivan kuten Mooseksenkirjat esittävät. Käytännössä asetelma ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, koska tekstit itse eivät väitä uskonnollisen tilanteen olleen selvä. Vanhan testamentin kuvaus Israelin ja Juudan uskonnollisuudesta on pikemminkin lohdutonta luettavaa. Mooseksen kirjojen uskonto ja yhden ainoan Jumalan palvonta eivät olleet useimmille sukupolville tärkeitä. Kansa tuntuu palvoneen yhtä paljon Baalia ja Astartea kuin Jahvea. Mutta oliko varhainen Israel teokraattinen valtio ja monoteistinen Jumalan kansa? Sosiologisesti painottunut, uskontotieteellinen arkeologian suuntaus on viime aikoina väittänyt, että eri puolilla vuoristoa sijainneiden Israelin ja Juudan kaupunkien uskonto oli jo alun perin kanaanilaisen uskonnon tyyppistä polyteismia. Tällaisen näkemyksen mukaan monoteismi kasvoi vasta vähitellen, vaikka varsinaista syytä sen myöhempään voittokulkuun ei osatakaan selittää. Kuvitelmat monoteismin kehityskulusta jäävät hypoteesin tasolle, mutta sosiologisessa mielessä ajatus polyteismistä pitää paikkansa. Vanhan testamentin itsensäkin mukaan jo Salomon aikana palvottiin monia jumalia. Monet Israelin kansalaisista palvoivat Baalia ja muita kanaanilaisia jumalia. Sama toiminta jatkui maan jakautumisen jälkeen.

Salomon ajasta Vanhan testamentin historiantkirjoittajat toteavat: "Minä riistan häneltä valtakunnan siksi, että hän on hylännyt minut ja kumartanut Astartea, sidonilaisten jumalatarta, Kemosia, Moabin jumalaa, ja ammonilaisten jumalaa Milkomia" (1. Kun 11:33). Pohjoisvaltio Israelissa puolestaan Jerobeam rakennutti kilpailevan temppelin, jossa Israelin usko ja muut uskonnot alkoivat sekoittua: "Hän otti edelleenkin uhrikukkuloille pappeja tavallisen kansan parista. Jokainen, joka vain halusi, sai häneltä vihkimyksen ja pääsi näin uhrikukkuloille papiksi. Tästä tuli Jerobeamin suvulle synti, jonka vuoksi se tuhottiin ja hävitettiin maan päältä." (13:33–34). Juudan Rehabeam ei saa parempaa mainintaa. "Hekin tekivät itselleen uhripyhäköitä, kivipatsaita ja asera-paaluja jokaiselle korkealle kukkulalle ja jokaisen lehtevän puun alle." (14:23). Pyhiä palvontapaikkoja oli kaikkialla ympäri vuoristoja ja tasankoja. Tavallisimpia näistä olivat *bamat* eli "korkeat paikat" tai korkeat kukkulat. "Jokaiselle korkealle kummulle ja lehtevän puun alle he olivat pystyttäneet kivipatsaita ja asera-tarhoja." (2. Kun. 17:10).

Kuninkaiden kirjan lopussa kootaan syytökset Israelia ja Juudaa vastaan. Jumalan varoituksista huolimatta kansa on palvonut epäjumalia: "he kumarsivat kaikkia taivaan tähtijoukkoja ja palvoivat Baalia". Jopa ihmisuhrit olivat mahdollisia: "He panivat poikansa ja tyttärensä kulkemaan tulen läpi, he tekivät taikoa ja ennustivat noitakeinoin." (2. Kun. 17:16–17). Polyteismi on siten ollut käytännön

tilanne siitä huolimatta, että tekstien itsensä mukaan Israel on perinteisesti ollut yhden Herran palvelija. Israelin lankeemuksesta tulee Vanhassa testamentissa syy Jumalan tuomioille, kuten edellinen kohta jatkuu: “Siksi Herra hylkäsi heidät kaikki, koko Israelin suvun.”

Piirtokirjoitusten tulkinnan ongelmia: Kuntillet °Ajrud

Kuntillet °Ajrudin ja Khirbet el-Qomin ostrakonit (saviruukkuihin tai niiden kappaleisiin tehdyt piirtokirjoitukset) osoittavat, miten synkretismi näkyi käytännön elämässä. Kuten sanottu, ne sijoittuvat 800-luvulle ja ehkä 700-luvulle. Löytöpaikat eivät tosin ole aivan perinteisen Israelin alueella, mutta uskonnollinen yhteys lienee selvä. Kuntillet °Ajrud sijaitsee etelässä, keskellä Negevin autiomaata. Khirbet el-Qom on lähempänä Jerusalemiä, mutta sijaitsee rannikon puolella sefalan alueella, kanaanilaiskaupunkien lähellä. Kuntillet °Ajrudin kaivausten johtaja Ze’ev Meshel on julkaissut tekstit ja niiden arvion (*Kuntillet °Ajrud [Horvat Teman]*, IEJ, 2012).

Kuntillet °Ajrudin tekstit on ensinnäkin kirjoitettu hepreaksi. Niiden kirjoitustyyli vastaa 800-700 - lukujen taitteen tyyliä. Osa hepreasta on kirjoitettu foinikialaisin kirjaimin. Lyhyitä tekstejä on noin 50, niistä noin 30 tieteellisesti kiinnostavia. Ruukkuihin tai valmiisiin sirpaleisiin kirjoitetuissa siunauksen toivotuksissa (ja kuvissa) puhutaan Elistä, Baalista, Jahvesta ja ”aserasta”. Mukana on tosin aivan tavallisia siunauksen toivotuksia, kuten kulttipaikkaan sopii. Suuret ruukut on ilmeisesti tehty votiivilahjojen säilytystä varten. Niihin tehdyt kirjoitukset ovat hieman päällekkäin ja ovat syntyneet eri aikoihin.

”Obadja °Adnahin poika, siunatkoon häntä Jahve.”

“Minä siunaan siunua Jahven [joka on] Samaria[sta] ja hänen/sen [Samarian?] aseran(sa) avulla...”

“Minä siunaan sinua Jahven [joka on] Temanista ja hänen/sen [Temanin?] aseran(sa) avulla. Hän siunatkoon ja varjelkoon sinua.”

”... Jahven [joka on] Temanista ja hänen/sen [Temanin?] aseran(sa) avulla [...] antakoon Jahve hänelle, mitä hänen sydämensä tahtoo”

Tutkijoiden mielenkiintoa on ensinnäkin herättänyt se, että ruukussa A, jossa puhutaan Samarian aserasta, on piirros kolmesta hahmosta. Kruunupäiset hahmot vaikuttavat miehiltä tai toisen tulkinnan mukaan pariskunnalta, jotka seisovat vierekkäin. Heidän takanaan on lyyraa soittava henkilö, todennäköisesti nainen. Pikaisen tulkinnan mukaan pariskunta on selitetty Jahveksi ja Aseraksi. Ruukkuja tutkineen Pirhiya Beckin mukaan uskonnonhistoriallinen selitys on toinen (ks. *BAR 36* [2012] 29-37). Kuvassa on kaksi egyptiläistä kääpiöjumalaa, joita kutsutaan nimityksellä ”Bes”. Hahmoilla on tyypillisesti lyhyet länkisääret, niiden kädet ovat painettuina vyötäisille, ja kasvot ovat irvokkaan näköiset. Pidemmän hahmon jalkojen välistä näkyy uloke, joka ei kuitenkaan ole miehisyyden symboli. Bes-jumalhahmot olivat pukeutuneet leijonan taljaan ja pukuun kuului selän puolelta riippuva leijonan häntä. Lyyran soittaja kuuluu olennaisesti kuvaan, sillä jumaluudet olivat (kultillisen) musiikin ja tanssin suojelejumalia. Ruukun A teksti *“Minä siunaan siunua Jahven [joka on] Samaria[sta] ja hänen/sen [Samarian?] aseran(sa) avulla...”* on kirjoitettu myöhemmin näiden hahmojen päälle. Teksti sotkee kuvion ja kulkee suuremman Bes-jumaluuden kruunun ylitse.

Pakkalan käyttämä käännös pitää Aseraa erisnimenä: *“... Minä siunaan siunua Samarian Jahven ja hänen Aseransa avulla...”* (*Kristinuskon ja juutalaisuuden juuret*, 98). Tällä käännöksellä on ongelmansa. Asera ei ruukun A tekstissä nimittäin sovi kielellisesti Asera-jumalattaren erisnimeksi, koska sana saa substantiiville kuuluvan liitteen (ks. analyysiä jäljempänä). Kaivauksia tehnyt Meshel tulkitsikin sanan tarkoittavan Jahven pyhäkköä tai symbolia. Lemaire on puolestaan esittänyt, että termi tarkoittaa kulttipaaluuta tai pyhää puuta. Eräät tutkijat tosin ajattelevat yhä, että kyseessä on

Asera-jumalatar (näin myös Pakkala Suomessa). Myös Vanhan testamentin teksteissä ”asera” tarkoittaa toisinaan kulttipaikkaa tai palvontapaalua. Kuntillet °Ajrudin ruukuissa esiintyykin kuva pyhästä puusta, joka on palvonnan kohde. Tämä vaikuttaa materiaalin tulkintavaihtoehtoihin. Ilmaus ”Jahve ja [Samaritan] asera” voi käytännössä merkitä Herraa ja hänen pyhää puutansa. Yhteen jumaluuteen viittaa myös se, että kolmannen tekstin loppuosa mainitsee vain Jahven siunauksen tuottajana (samoin tekee itsenäinen teksti votiivimaljan kyljessä; yllä ensimmäisenä). Piirtokirjoitusten takana olevan henkilön uskonnollisuus epäilemättä liittyy sekauskontoon, heterodiksiaan, mutta hänen uskomustensa luonne ei ole itsestään selvä.

Lisäksi on syytä panna merkeille, että termit ”Jahve Temanista (YHWH tmn)” ja ”Jahve ja Samaritan... (YHWH šmrn)” voidaan linkittää myös Vanhaan testamenttiin. Habakukin profetioissa puhutaan Jahvesta, joka ”tulee Temanista (päin)”: ”Jumala tulee Temanista, Pyhä ilmestyy Paranin vuorelta” (Hab. 3:3). Kyse ei ole paikallisjumaluudesta, vaan Herran voiman kuvauksesta. Samaria puolestaan oli ensimmäisen alttarin paikka, Joosuan alttari Ebalissa. Myös Betel on ollut merkittävä kultin keskus. Israelin Herran nimitys ei piirtokirjoituksissa ole siten tekstien kanssa ristiriidassa, eikä ”kivet vastaan teksti” -ongelmaa tältä osin synny.

Tutkijoilta on edelleen jäänyt yleensä huomioimatta se, miksi piirtokirjoitus käyttää nimenomaan Israelin Herran nimeä siunauksen toivotuksessa. Ruukun B tekstin mukaan juuri YHWH voi tuoda siunauksen. Tätä vahvistetaan lainauksella, joka palautuu suoraan Vanhaan testamenttiin: ”*Hän siunatkoon ja varjelkoon sinua*”. Tämä osa löydöstä kuuluu arkeologian hämmästyttävimpiin yksityiskohtiin. Siunauksen toivotus on suora lainaus papillisesta siunauksesta (4. Moos. 6:24-26). Sama teksti on löytynyt myöhemmin hautalöydöissä 600-luvulta, erikoisesta hopeisesta raamatunlausekääröstä (ks. artikkeli *Hautalöytöjen makaaberin kiinnostava maailma*). Kuntillet °Ajrudin löytö on tätä vielä noin 150-200 vuotta vanhempi. Mooseksen kirjoihin palautuva Herran siunaus on siten ollut kansan uskonnollisuudessa merkittävä tekijä, ja Kuntillet °Ajrudin löytö vahvistaa tämän piirteen. Esikanoniset viittaukset Vanhan testamentin traditioon ovat harvinaisia.

Siunauksen pyytäjät: Khirbet el-Qom

Khirbet el-Qomin löytö (noin 700-luvulta) on puolestaan piirtokirjoitus haudasta. Tutkijoiden mukaan näiden kahden löydön keskinäisen suhteen ongelma on siinä, että Kuntillet °Ajrudin tekstien tulkinta vaikuttaa helposti myös el-Qomin nuoremman piirtokirjoituksen tulkintaan innostaen tulkinnan ylilyöntejä. Haudasta löydetty teksti alkaa seuraavasti:

“*Siunatkoon Uriaa Jahve*”

Jatko on monitulkintainen, ja tutkijat kiistelevät siitä. Lauseessa esiintyy ”asera”, mutta ei ole selvää, minkä roolin sana saa siinä. Seuraavassa Lemairen rekonstruktio, joka on Kuntillet °Ajrudin tekstien tapainen.

“*Siunatkoon Uriaa Jahve ja hänen aseransa; pelastakoon hän tämän [Urian] tämän vihollisista.*”

Aluetta kaivanut Dever, joka toki ajattelee tekstin liittyvän monijumalaisuuteen, kääntää lauseen kuitenkin toisin, tosin vasta °Ajrudin löytöjen jälkeen (*Recent Archaeological Discoveries*, 148).

“*Siunatkoon Uriaa Jahve ja pelastakoon hän tämän [Urian] tämän vihollisista hänen aseransa avulla.*”

Lingvistien mukaan lauseissa on kielitieteellisiä ongelmia. Ensinnäkin sanaan asera (*l'asrth*) liittyvän kieliopin pulma on sama kuin edellä Kuntillet^cAjrudin kohdalla: heprean kielessä erisnimeen ei liitetä pronominaalista suffiksia. Kielellisin perustein asera ei siten ole jumaluuden nimi, vaan tavallinen substantiivi ja viittaisi näin ollen lähinnä palvontapaikkaan tai kulttiobjektiin, kuten paaluun. Jos sanan lopussa oleva feminiininen *h* taas olisi ilmaus naisjumaluudesta, kyseessä olisi kaksinkertainen ”feminisaatio” ja kielellisesti tarpeeton. Siksi esimerkiksi Tigayn johtopäätös tulee lähelle Deverin ajatusta:

“Siunatkoon Uriaa Jahve ja pelastakoon hän tämän [Urian] tämän vihollisista hänen aseransa tähden.”

Tigayn tulkinnan mukaan rukoilija pyytää Herraa pelastamaan Urian tämän vihollisista vedoten tiettyyn kulttisymboliin, joka sijaitsee siinä pyhäkössä, jossa hän rukoilee (Crossin juhla kirjassa *Ancient Israelite Religion*, 157-194). Kyseessä ei siten ole kaksi jumaluutta, vaan vain Jahve. Sen varmistaa lauseen lopun kielellinen peruste: yksiköllinen ilmaus ”pelastakoon hänet” osoittaa, että vain yksi jumaluus toimii tilanteessa, ei kaksi. Sen tähden on johdonmukaisinta päätellä, että ”asera” on Khibet el-Qomin piirtokirjoituksessa Jahven kulttipaikan tai objektin nimitys, ja rukous itse on osoitettu Herralle.

Johtopäätöksiä

Uskontotieteellisessä mielessä Israelin ja Juudan uskonto oli siten monessa vaiheessa synkretististä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että usko yhteen Jumalaan, Jahveen, olisi pelkkä myöhäinen kehitemä. Pikemminkin se kuuluu paimentolaiskauden uskontoon, kuningasajan alkuun ja temppelin juhliin. Se antoi Israelin heimoille identiteetin. Tästä todistavat erityisesti Mooseksen kirjat. Profeettakirjojen sanoma tukee samaa käsitystä. Kuningasajan synkretismin keskellä profeetat julistavat ainoan oikean Jumalan sanomaa. Tämä kuva ei muutu, vaikka ajan synkretistiset piirteet nousevat historiasta esiin. Minimalistien liioittelu on johtanut jopa väitteisiin siitä, että Jerusalemin temppelin polyteismissä olisi palvottu Jahven ja Aseran patsaita. Mitään arkeologista todistusaineistoa sellaisesta ei kuitenkaan ole, ja ylilyönnit voidaan jättää omaan arvoonsa.

Samalla on tosin muistettava, että epäjumalanpalvonta oli todellista sekä Israelissa että Juudassa. Kun profeetta Jeremia aloitti toimintansa pakkosiirtolaisuuden alla vuonna 626 eKr., hänellä oli paljon kritisoitavaa. Ilmeisesti juuri hänen julistuksensa johti muutamassa vuodessa Josian aloittamaan uudistukseen. Kuningas Josian reformissa (n. 622 eKr.) Jerusalem puhdistettiin valetuista epäjumalankuvista (2. Aik. 34:3). Temppelin alueelta tuli hävittää pakanalliset kulttiesineet: ”Herran temppelistä oli vietävä pois kaikki esineet, jotka oli tehty Baalin, Astarten ja taivaan tähtien palvelusta varten” (2. Kun. 23:4). Lisäksi Aseran paalu poistettiin ”Herran temppelistä” (2. Kun. 23:6) ja poltettiin Kidroninlaaksossa.

”Josia poisti asera-paalun Herran temppelistä, ja se vietiin Jerusalemin ulkopuolelle Kidroninlaaksoon. Siellä hän poltti paalun, hienoksi sen tomuksi ja heitti tomun yleiselle hautausmaalle. Hän hävitti Herran temppelin alueelta myös haureutta harjoittavien pyhäkköpalvelijoiden huoneet, joissa naiset olivat kutoneet pukuja Astartelle.” (2. Kun. 23:6-7)

Kulttiesineitä oli pienten kaupunkien lisäksi myös Jerusalemissa. Teemanin asera on saattanut saada jossain vaiheessa rinnalleen jopa Jerusalemin aseran. Käsitteellisesti se ei tarkoittaisi Jahven ja Aseran avioliittoa jumalpanteonissa, vaan Herran temppelin alueella olevaa asera-paalua. Josian uudistus paljasti synkretismin ja johti jumalankuvien poistamiseen. Itse reformi osoittaa kuitenkin olemassaolollaan, että tietoisuus Israelin alkuperäisestä uskonnosta oli selkeä.